

UDK 811.163.4(497.6)367.335

Izvorni znanstveni članak

Prihvaćen za tisak 24. 10. 2022.

<https://doi.org/10.29162/jez.2022.5>

Ismail Palić

Filozofski fakultet Sarajevo

Koordinacije sa sekundarnim markerima*

Ovaj rad bavi se koordinativnim konstrukcijama sa sekundarnim markerima koordinacije u bosanskome jeziku (a time uglavnom i u ostalim novoštokavskim standardnim jezicima). Riječ je o konstrukcijama u kojima je jedan ili više njihovih članova gramatički obilježen sekundarnim markerom koordinacije (kao npr. *Možemo prošetati i također nešto pojesti*). Kako očituju obilježje koje se ne smatra temeljnim za koordinaciju, ovakve se konstrukcije mogu ubrojiti u neprototipne. Njihova analiza u ovom radu u osnovi će biti na tragu opisa njihove neprototipnosti. Glavni je cilj pokušati definirati sintaksičke, semantičke i pragmatičke uvjete u kojima se ostvaruju konstrukcije o kojima je riječ te izdvojiti i opisati glavne tipove sekundarnih markera koordinacije. U prvome, uvodnom dijelu rada daje se kratak osvrt na istraženost problema, a zatim se iznose i obrađuju glavni zadaci i ciljevi rada te metodološki postupci. U drugom dijelu navodi se teorijska pozadina te definiraju ključni pojmovi. Treći, glavni dio rada sadrži raspravu u kojoj se najprije razmatra pitanje određenja sekundarnih markera koordinacije, a onda se pažnja usmjerava na opis pojedinih tipova tih jedinica. U četvrtom dijelu donose se glavni zaključci.

Ključne riječi: koordinacija, koordinati, koordinator, sekundarni marker koordinacije, korelacija

1. Uvod

Iako su konstrukcije koordinacije vrlo obična, razvijena i važna pojava u gramatici, njima u južnoslavenskoj lingvistici nije, nažalost, posvećeno dovoljno pažnje. Općenito se može kazati da su predmetom zanimanja dosad uglavnom bile koordinirane (nezavisnosložene) rečenice, dok su odgovarajuće konstrukcije koordinacije na nižim strukturnim razinama ostale vrlo slabo istražene. Opisi koordiniranih rečenica u novoštokavskim gramatikama, premda imaju dosta dugu tradiciju, prilično

* Ovaj je rad finansirala Hrvatska zaklada za znanost projektom *Sintaktička i semantička analiza dopuna i dodataka u hrvatskom jeziku* – SARGADA (2019–04–7896).

su neujednačeni čak i s obzirom na izdvojene vrste (usp. Stevanović 1979; Barić i dr. 1996; Kovačević 1998; Palić 2000; 2018; Silić–Pranjkić 2005; Piper i dr. 2018).¹

S druge strane teorijska razmatranja koordinacije, uključujući i njezin odnos prema subordinaciji, odnosno zavisnosti, tek u novije vrijeme privlače više pažnje (usp. npr. Palašić 2018; Badurina 2018; Belaj–Tanacković Faletar 2020 i dr.). Globalno gledano međutim koordinacija je dosta dobro opisana lingvistička pojava. Iz pozicija različitih teorijsko-metodoloških pristupa dobar uvid u koordinaciju i njezine različite aspekte općenito pružaju: Dik (1968), Lang (1984), Payne (1985), Mithun (1988), van Oirsov (1993), Stassen (2000), Haspelmath (2004; 2007) i dr.

U ovom radu govori se o konstrukcijama koordinacije koje ne pripadaju osnovnom tipu ovakvih struktura, tj. takvom koji se odlikuje glavnim relevantnim (pozitivnim) obilježjima koordinacije,² te se stoga ubrajaju u neprototipne. Unatoč tome što su neprototipne, dakle perifern(ij)e, one nikako nisu rijetke i neobične. Glavni je fokus ovoga rada na sekundarnim markerima kao dodatnim sredstvima gramatičkoga obilježavanja koordinacije, odnosno odgovarajućim konstrukcijama koje sadrže takve markere kao svoje konstituente. U južnoslavenskoj lingvistici, koliko mi je poznato, ovaj problem nije dosad istraživan na način kako se on ovdje postavlja. Neke od riječi i konstrukcija koje nazivamo sekundarnim markerima koordinacije u gramatikama se uglavnom samo usputno komentiraju i obično se ne povezuju s koordinacijom kao takvom, odnosno o njima se uglavnom ne govori kao o funkcionalnoj kategoriji, kako ih mi ovdje razumijevamo (usp. Kovačević 1998; Palić 2000; Silić–Pranjkić 2005 i dr.). Konstrukcije o kojima je riječ međutim zaslužuju posebnu pažnju jer sadrže konstituente koji gramatički markiraju relaciju koordinacije i time se približavaju koordinatorima, kojima je to temeljna funkcija, a ponekad se i dodiruju s njima. Zbog toga je važno jasnije definirati gramatičku ulogu takvih konstituenata, što će onda pomoći da se baci novo svjetlo i na neka sporna pitanja vezana za status pojedinih koordinatora. Opis i analiza sekundarnih markera koordinacije tako će nužno voditi boljem razumijevanju koordinativnih konstrukcija u cjelini.

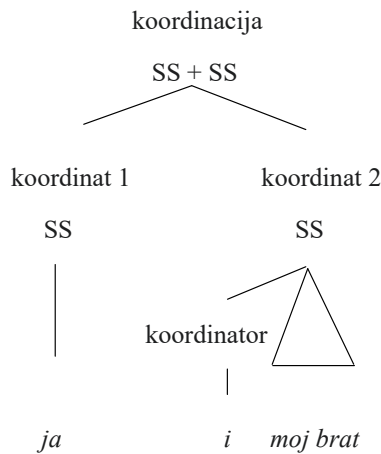
2. Pristup

Koordinaciji se kao gramatičkoj pojavi ovdje u osnovi pristupa s teorijskih polazišta konstituentne gramatike, odnosno gramatike fraznih struktura (usp. Greenbaum 1996; Huddleston–Pullum 2002; Downing–Locke 2006 i dr.). U skladu s tim

¹ V. o tome i Pranjkić (1979; 1984).

² Inače temeljna obilježja koordinacije predmet su brojnih rasprava u lingvistici i različito se razumijevaju i definiraju, no ipak postoji dobra mjera slaganja. Vrlo informativan uvid u prekojezičkoj perspektivi daje Haspelmath (2004; 2007). Vidi i Hudson (1988).

koordinacijom se u ovom radu dosljedno naziva sintaksička relacija između dvaju ili više konstituenata na bilo kojoj sintaksičkoj razini u kojoj nijedan od njih ne funkcionira kao glava konstrukcije. Koordinacijom se također naziva i takva konstrukcija, a njezini su konstituenti koordinati. Prema tome naziv *koordinacija* ovdje se koristi u dvama navedenim značenjima, a o kojem je od njih u svakom konkretnom slučaju riječ, bit će dovoljno jasno na temelju konteksta. Koordinacija se sintaksički analizira kao konstrukcija bez glave zato što su njezini konstituenti jednakoga sintaksičkog statusa. To znači da se među njima ne može uočiti niti pretpostaviti relacija sintaksičke zavisnosti, nego naprotiv relacija sintaksičke nezavisnosti. Rečeno znači da koordinaciji *ja i moj brat* naprimjer odgovara sljedeća reprezentacija:

Slika 1

Ako se ima na umu da su ostale sintaksičke konstrukcije, bez obzira na razinu kojoj pripadaju, načelno konstrukcije s glavom ili konstrukcije zavisnosti, onda se koordinacija pojavljuje kao drugi od dva glavna tipa sintaksičkih konstrukcija.³ Koordinacija se kao tip sintaksičkih konstrukcija suprotstavlja konstrukcijama zavisnosti kakve su sintagme (frazе), odnosno konstrukcijama subordinacije kao što su klauze. Zbog toga se naprimjer konstrukcija *ja i moj brat* ne analizira kao supstantivna (imenička) sintagma, nego kao koordinacija supstantivnih sintagmi koja je funkcionalno većinom ekvivalentna supstantivnoj sintagmi, ali nema unutrašnju strukturu sintagme.⁴

³ Postoje, doduše, i suplementi (umeci) – konstrukcije uvrštene u šire konstrukcije suplementacijom (umetanjem) – koje se mogu analizirati i kao treći glavni tip, no njih je također moguće tretirati i kao naročit podtip subordinacije, odnosno zavisnosti, koji se odlikuje slabijom integriranošću u širu (domaćinsku) konstrukciju.

⁴ Ovdje treba napomenuti da se koordinacija često definira i kao konstrukcija čiji su svi konstituenti iste sintaksičke kategorije, a to je također i kategorija cijele konstrukcije (usp. Gil 1991). Langacker

Koordinati su prototipno povezani koordinatorima (kao što su *i, ili, a* i dr.) (usp. *Edo i Ema studiraju medicinu; Razgovarat ćemo večeras ili u ponedjeljak*). Njihova funkcionalna jednakost očituje se u tome što obično bilo koji od njih može stajati na mjestu cijele konstrukcije (usp. Greenbaum 1996; Huddleston–Pullum 2002), uz prilagođavanje slaganja kad je potrebno (usp. *Edo / Ema studira medicinu; Razgovarat ćemo večeras / u ponedjeljak*), kao i u tome što u centralnim slučajevima upotrebe možemo zamijeniti mjesta koordinata (usp. *Ema i Edo studiraju medicinu; Razgovarat ćemo u ponedjeljak ili večeras*).⁵

Dva koordinata s koordinatorom čine najčešću koordinaciju koju nazivamo binarnom sindetskom. U koordinaciji međutim može biti više od dva koordinata, i tada govorimo o višestrukoj koordinaciji (usp. *Ema, Edo, Dino i Ema studiraju medicinu*), a koordinati ne moraju biti povezani koordinatorom, i onda je riječ o asindetskoj koordinaciji. Sindetska višestruka koordinacija može biti monosindetska (s jednim koordinatorom, kao u gornjem primjeru) ili polisindetska (usp. *Ema i Edo i Dino i Ema studiraju medicinu*). U ovom drugom slučaju svi unutrašnji koordinati moraju biti vezani na isti način; ako nije tako, koordinacija je neprihvatljiva (usp. **Ema, Edo i Dino i Ema studiraju medicinu; *Ema i Edo, Dino i Ema studiraju medicinu*). U sindetskoj koordinaciji drugi ili posljednji koordinat uvijek je vezan za ostatak konstrukcije koordinatorom. U višestrukoj koordinaciji jedan ili više koordinata može biti nižestupanjska koordinacija, i tada govorimo o višeslojnoj, odnosno slojevitoj koordinaciji (Huddleston–Pullum 2002). Recimo gornji primjer *Ema i Edo, Dino i Ema studiraju medicinu* neprihvatljiv je u interpretaciji jednoslojne koordinacije, ali sasvim prihvatljiv u interpretaciji višeslojne koordinacije (tj. *Ema + i Edo, Dino i Ema studiraju medicinu*; usp. i *Na studijski boravak u Njemačku idu Edo i (ili) Ema ili Dino*).

Semantička je funkcija koordinatora da obilježi vrstu relacije između koordinata. Sintaksički međutim koordinator se u bosanskoj jeziku pridružuje desnom koordinatu s kojim zajedno tvori konstituent (v. Sliku 1), tj. obrazuje se konstrukcija tipa K1 + k-K2 (usp. Haspelmath 2007). Razlikuju se tri opća semantička tipa koordinacije: konjunktivna (sastavna) koordinacija,⁶ disjunktivna (rastavna) koordinacija

(2008: 407) u kontekstu koordinacije govori o poziciji u strukturnom obrascu koja se više puta ponavlja. Uglavnom se uzima da koordinati imaju istu sintaksičku i semantičku funkciju (usp. Schachter 1977; Williams 1978). Haspelmath (2004; 2007) međutim smatra da semantička definicija bolje pokriva stvarnu upotrebu termina *koordinacija* u lingvistici te predlaže da se koordinacijom naziva sintaksička konstrukcija u kojoj su dvije ili više jedinica istoga tipa kombinirane u veću jedinicu a i dalje imaju iste semantičke relacije s drugim elementima u okruženju.

⁵ No zamjena mjesta koordinata nije moguća npr. u slučajevima asimetrične koordinacije (v. o tome Culicover–Jackendoff 1997; Büring–Hartmann 1998; Mayr–Shmitt 2017 i dr.).

⁶ U južnoslavenskoj je lingvistici uobičajeniji naziv *kopulativna koordinacija* (možda zato da se izbjegne povezivanje s formalnoličkom konjunkcijom, a i da se za pojam konjunkcije, odnosno ko-

i adverzativna (suprotna) koordinacija. Adverzativna je uvijek binarna, dok ostale dvije ne poznaju ograničenje broja koordinata.

3. Rasprava

Koordinacije sa sekundarnim markerima ilustriraju sljedeći primjeri:

- (1) *Odgovor mora biti tačan i također brz.*
- (2) *Dođi na vrijeme ili inače ne moraš ni dolaziti.*⁷
- (3) *Možete se prijaviti na konkurs, ali ipak ne dobiti posao.*

One će biti predmetom glavnog razmatranja u ovom poglavlju. Najprije se nastoji definirati sekundarni marker koordinacije i utvrditi njegova distinktivna obilježja, a zatim se pažnja usmjerava na tipove takvih jedinica, odnosno na pojedine njihove članove.

3.1. Sekundarni marker koordinacije

Sekundarni marker koordinacije (u nastavku uglavnom jednostavno *sekundarni marker*) sintaksička je jedinica koja gramatički ojačava ili semantički precizira relaciju izraženu koordinatorom, odnosno (rjeđe) impliciranu asindetskom vezom koordinata. U gornjim primjerima (1–3) sekundarni markeri *također*, *inače* i *ipak* upućuju na semantičke relacije konjunkcije, disjunkcije, odnosno adverzativnosti, na koje upućuju i koordinatori *i*, *ili* i *ali*. Kako su dakle sekundarni markeri koordinacije funkcionalno slični koordinatorima, ali su na nižem stupnju gramatikalizacije, potrebno ih je međusobno usporediti da bi se uočila odgovarajuća diferencijalna obilježja. To zapravo znači kako je nužno razlikovati sekundarne markere od koordinatora kao primarnih markera koordinacije. Doduše, pomaže i to što se sekundarni markeri tipično kombiniraju s koordinatorima (kao npr. u gore navedenim koordinacijama: *i također*, *ili inače*, *ali ipak*), pa se prema osnovnom pravilu da između dvaju koordinata ne može stajati više od jednog koordinatora (usp. **Edo i te Ema diplomirat će ove godine*; **Možeš se prijaviti na konkurs, ali a ne dobiti posao* i sl.) postupkom eliminacije može utvrditi kako je „sumnjiva“ riječ sekundarni marker, a ne koordinator. No s druge strane nisu rijetke ni asindetske koordinacije sa sekundarnim markerima u inicijalnoj poziciji u drugom koordinatu (da se ograničimo na binarne koordinacije), pa može biti upitno o čemu je tu riječ. Osim toga

---

njunktora, rezervira koordinacija u cjelini), ali se ovdje daje prednost nazivu konjunktivna koordinacija koji je u navedenom značenju vrlo raširen.

⁷ U primjerima koji se navode u ovom radu radi jasnijeg ilustriranja činjenica podebljanim su slovima istaknute koordinacije koje su predmet analize i opisa. Jedini su izuzetak koordinacije klauza, kao u ovom primjeru, gdje takvo isticanje ne bi imalo smisla.

postoje, kako ćemo vidjeti, i slučajevi homonimije (ili polisemije?), gdje je posebno važno uspostaviti razliku. Koordinatori su općenito kud i kamo bolje opisani,⁸ zato je najlogičnije poći od njihovih distinktivnih gramatičkih obilježja i vidjeti koja su od njih karakteristična za sekundarne markere koordinacije, a koja nisu. Iz razloga ekonomičnosti testiranje obilježja vršit ćemo na centralnim jedinicama jedne i druge kategorije kakve su koordinator *i* i (prema pretpostavci) sekundarni marker *također*. Razumljivo, utvrđena diferencijalna obilježja zbog toga moraju biti ograničeno primjenjiva, no ipak u dovoljnoj mjeri općenita da bi bila relevantna osnova. Specifičnosti pojedinih razmatranih sekundarnih markera bit će objašnjene uz svaki od njih ponaosob.

Jedno od vjerovatno najvažnijih distinktivnih obilježja koordinatora formulira se kao njihova sposobnost da povezuju koordinate izrečene svim gramatičkim kategorijama: riječima (npr. *za i protiv*), sintagmama (npr. *njegova sestra i njezin muž*) i klauzama (npr. *Postavila je sto i servirala večeru*). Sekundarni markeri koordinacije ne mogu samostalno stajati između riječi (usp. **za također protiv*), neobični su, najblaže rečeno, između sintagmi (usp. *?Njegova sestra, također njezin muž nisu došli na zabavu*), a funkcioniraju u koordinaciji klauza (usp. *Postavila je sto, također je servirala večeru*).

Drugo, koordinatori povezuju u koordinacije jedinice koje su sintaksički slične, a obično iste gramatičke kategorije (usp. gornje primjere), a ne mogu povezati one koje su sintaksički različite (usp. **Postavivši sto i servirala je večeru*). Sekundarni markeri u tome se razlikuju od koordinatora jer nije isključeno njihovo pojavljivanje i kad su koordinati sintaksički različiti (usp. *Postavivši sto, također je servirala večeru / Postavivši sto, servirala je večeru također*).

Treće, koordinator između koordinata uvijek markira desni koordinat i sintaksički pripada tom koordinatu⁹ (usp. *[[Postavila je sto] [i servirala večeru]]*), a slično se ponaša i većina sekundarnih markera (usp. *[[Postavila je sto] [(i) također servirala večeru]]*).¹⁰ To znači da koordinat s koordinatorom, a obično ni koordinat sa sekundarnim markerom, ne može doći kao početni. U konfliktu s ovim obilježjem

⁸ Detaljan opis koordinatora (odnosno *konjunktora*, kako ih on naziva) daje npr. Bulić (2021).

⁹ Tri su glavna razloga zašto uzimamo da koordinator formira konstituent s koordinatorom koji slijedi. Najprije, moguće je ograničeno mijenjati mjesto drugog koordinata u konstrukciji binarne koordinacije, pri čemu je koordinator uvijek smješten uz svoj koordinat (usp. *Preuzima li on ili njegov zamjenik taj posao?* prema *Preuzima li on taj posao ili njegov zamjenik?*). Nadalje, neki centralni koordinatori mogu stajati na početku rečenice kao markeri semantičke koordinacije odgovarajućih konstrukcija u dvjema susjednim rečenicama (usp. *Edo je smatrao da ne treba pristati na ucjene. I Ema je tako mislila*). Napokon, na konstituentnu objedinjenost koordinatora i drugog koordinata ukazuje i prozodija (i interpunkcija) zato što je prirodna intonacijska pauza ispred koordinatora, a ne iza njega (usp. *Edo, / i Ema, / i Ema studiraju medicinu*). Usp. o tome Huddleston–Pullum (2002), Haspelmath (2007) i dr.

¹⁰ U nastavku će biti pokazano i objašnjeno da neke vrste sekundarnih markera mogu pripadati i prvom koordinatu.

nisu primjeri tipa *I postavila je sto, servirala (je) večeru*, odnosno **Također je postavila sto, servirala (je) večeru** jer su *i* i **također** ovdje u funkciji markera semantičke koordinacije u kojoj stoje navedene rečenice s prethodnim kontekstom, tako da je *i* tu riječ o drugom, desnom (semantičkom) koordinatu kojem ove riječi pripadaju.

Četvrto, koordinator se ne pojavljuje kao konstituent sintagme ili klauze kojom je predstavljen koordinat kad se ona koristi izvan koordinacije, uključujući i semantičku koordinaciju. Tako rečenica **I pročitao sam njegov drugi tekst* nije prihvatljiva pod pretpostavkom isključenja koordinacije. Potpuno isto vrijedi i za sekundarni marker (usp. **Također sam pročitao njegov drugi tekst*).

Peto, koordinator najčešće može povezati teorijski neograničen (ali stilistički i pragmatički ipak ograničen) broj koordinata u jednom sloju koordinacije (usp. *njegova sestra i njezin muž i njegov brat i njegova djevojka i...*), a u tome ga slijedi i sekundarni marker (usp. *njegova sestra, također njezin muž, također njegov brat, također njegova djevojka, također...*). Koordinatori mogu biti upotrijebljeni za markiranje svakog koordinata osim prvoga (kao u upravo navedenim primjerima), te govorimo o polisindetskoj, odnosno o emfatičkoj koordinaciji (usp. Haspelmath 2007: 15–19), a sve to načelno vrijedi i za sekundarne markere.¹¹ No razlika je u tome što svi unutrašnji koordinati u jednom sloju koordinacije (isključuje se dakle višeslojna koordinacija) moraju biti markirani, odnosno nemarkirani, koordinatorima na isti način, što znači da ako je markiran jedan, markirani su svi; u protivnom konstrukcija nije prihvatljiva (usp. **njegova sestra i njezin muž, njegov brat i njegova djevojka*). S druge strane sekundarni markeri ne poznaju takvo ograničenje. Tako u primjeru *njegova sestra, njezin muž, također njegov brat, također njegova djevojka* može biti riječi o jednoslojnoj koordinaciji s četiri koordinata, dok u gornjem primjeru *njegova sestra i njezin muž, njegov brat i njegova djevojka* ne može, nego se radi o višeslojnoj koordinaciji (*njegova sestra + njezin, muž, njegov brat i njegova sestra*).

Šesto, koordinatori normalno dolaze u kolektivnoj koordinaciji¹² (usp. *On i njegova žena rade zajedno*). Koordinati u ovoj vrsti koordinacije ne mogu se označiti sekundarnim markerom (usp. **On i također njegova žena rade zajedno*).

Sedmo, koordinator uvijek zauzima inicijalni položaj u koordinatu kojem pripada (usp. sve navedene primjere), dok sekundarni marker nije pozicijski ograničen

¹¹ Rečeno se, naravno, ne odnosi na adverbzivnu koordinaciju, koja je uvijek binarna.

¹² Riječ je o posebnom slučaju uskoga semantičkog okvira koordinacije. Ona se suprotstavlja uobičajenoj distributivnoj koordinaciji. Razlika se može uočiti usporedbom jednostavnih primjera kakvi su *Emma i Edo su studenti* i *Emma i Edo su sretan par*. Prva je koordinacija distributivna (svojstvo bivanja studentom pripisuje se svakom ponaosob i Emi i Edi, pa možemo kazati *Emma je student* i *Edo je student*), a druga je kolektivna (svojstvo bivanja sretnim parom pripisuje se Emi i Edi skupa, pa ne možemo kazati **Emma je sretan par* niti **Edo je sretan par*). Više o tome v. Huddleston–Pullum (2002).

(usp. *Postavila je sto i servirala također večeru / Postavila je sto i servirala večeru također*).

Osmo, ranije je već spomenuto da može doći samo jedan koordinator po koordinatu te da to može pomoći pri identifikaciji sekundarnih markera. Ovdje također treba dodati da, za razliku od koordinatora, u jednom koordinatu može biti više harmoničnih sekundarnih markera (usp. *Došla je s posla jako umorna, a ipak je i pored toga bila raspoložena*).

Na temelju izvedene usporedbe pretpostavlja se dakle da koordinatori (kao primarni markeri koordinacije), na jednoj strani, i sekundarni markeri koordinacije, na drugoj strani, dijele tri zajednička distinktivna obilježja: (a) mogu gramatički markirati teorijski neograničen broj koordinata u jednom sloju koordinacije, (b) nisu konstituenti konstrukcije kad se ona koristi izvan koordinacije i (c) sintaksički pripadaju desnom koordinatu (ili, u slučaju sekundarnih markera, tome jako teže). S druge strane dvostruko je više obilježja (šest) koja im nisu zajednička, koja su dakle diferencijalna: (a) koordinatori povezuju sve sintaksičke kategorije, a sekundarni markeri ne; (b) sekundarni markeri markiraju i sintaksički različite jedinice, a koordinatori ne; (c) u polisindetsoj koordinaciji svi unutrašnji koordinati moraju biti ili markirani ili nemarkirani koordinatorom, što ne važi za sekundarne markere; (d) koordinatori dolaze u kolektivnoj koordinaciji, a sekundarni markeri ne; (e) koordinator je uvijek u inicijalnom položaju, a sekundarni marker ne mora biti; (f) samo je jedan koordinator po koordinatu, a sekundarnih markera može biti više.

Već je konstatirano da sekundarni marker koordinacije uvijek upućuje na koordinaciju, bilo sintaksičku bilo semantičku. Međutim neki izrazi koji mogu funkcionirati kao sekundarni markeri koordinacije koriste se i izvan koordinativnih konstrukcija, gdje imaju druge funkcije; usp.

(4a) *Došla je s posla i još se odmorila.*

(4b) *Još nije došla s posla.*

(5a) *Dobro poznajem Berlin, ali ne i Hamburg.*

(5b) *Ne poznajem dobro Hamburg.*

U rečenici (4a) *još* je sekundarni marker koordinacije klauza, a u (4b) *još* funkcionira kao specifikator rečenične aspektualnosti. Slično tome u rečenici (5a) *ne* je sekundarni marker koordinacije supstantivnih sintagmi (*Berlin, ali ne i Hamburg*), a u (5b) *ne* je u funkciji negacije predikatskog glagola.¹³ Prema tome pri sintaksičkoj

¹³ Može se možda na prvi pogled učiniti kako se u rečenici (5a) radi o elipsi (usp. *Dobro poznajem Berlin, ali ne [poznajem dobro] i Hamburg*), međutim takva interpretacija nije prihvatljiva, što se može jednostavno dokazati usporedbom s odgovarajućim parnjakom iste rečenice u kojoj je predikat npr. u perfektu. Eliptiranje bi u ovom drugom slučaju rezultiralo rečenicom *Dobro sam poznavao Berlin, ali nisam [dobro poznavao] i Hamburg*, a odgovarajuća rečenica s koordinacijom supstantivnih sintagmi

interpretaciji potrebno je imati na umu potencijalnu heterofunkcionalnost pojedinih izraza koji se analiziraju (i) kao sekundarni markeri koordinacije. To je također važno i zbog svojstva pojedinih sekundarnih markera da ulaze u korelaciju s homonimnim koordinatorima (usp. *I Ema i Edo su studenti*), o čemu će više biti riječi u njihovoj analizi.

3.2. Tipovi sekundarnih markera koordinacije

Sasvim je opravdano pretpostaviti da se svi sekundarni markeri koordinacije (kao i koordinacije same) mogu semantički razvrstati u tri glavna tipa: (a) konjunktivni sekundarni markeri (markeri konjunkcije), (b) disjunktivni sekundarni markeri (markeri disjunkcije) i (c) adverbzativni sekundarni markeri (markeri adverbzativnosti). Mogu se kombinirati s koordinatorima (što je najčešći slučaj), a mogu biti upotrijebljeni i bez koordinatora, tj. u asindetskoj koordinaciji. U ovom drugom slučaju (a pogotovo to vrijedi za pojedine sekundarne markere, kao što ćemo vidjeti) pojavljuju se kao jači markeri koordinacije te podsjećaju na koordinate. U nastavku će fokus većinom biti na sindetskim koordinacijama sa sekundarnim markerima iz dva glavna razloga: zato što se tako bolje ističe razlika između tih dviju djelimično funkcionalno sličnih jedinica kao i zato što se u pojedinim slučajevima koordinatori i sekundarni markeri koordinacije nalaze u interakciji koja je čvršća od uobičajene.

3.2.1. Konjunktivni sekundarni markeri

U kategoriju konjunktivnih sekundarnih markera uključuju se adverbi¹⁴ te druge riječi i izrazi dodavanja i fokusiranja. Oni su naime semantički kompatibilni s konjunkcijom kao semantičkom relacijom između koordinata a time i s konjunktivima. Koriste se ili u funkciji ojačavanja konjunkcije ili u funkciji njezina preciziranja (kad se kombiniraju s neprototipnim konjunktivima). U centralne konjunktivne sekundarne markere ubrajaju se: *također, isto, isto tako, jednako tako, k tome, uz to, još, i* i sl. Njihovu upotrebu ilustriraju primjeri kakvi su:

- (6) *Pozvao je **nju i također njenog muža.***
- (7) *Imali su stan **u centru te isto u jednom prigradskom naselju.***
- (8) *Nije volio **duge niti isto tako naporne** razgovore.*
- (9) *Bili su spremni **boriti se i k tome/uz to/još poginuti.***
- (10) *Ni obećao ni **jednako tako dao.***

---

o kojoj je ovdje riječ nikako ne bi mogla biti rezultat elipse (usp. *Dobro sam poznavao Berlin, ali ne [*sam dobro poznavao] i Hamburg*).

¹⁴ Adverbi se ovdje razumijevaju kao sintaksička kategorija riječi u koju spadaju prilozici i neke čestice, a prototipno služe kao adverbijali.

Ovi primjeri pokazuju upotrebu konjunktivnih sekundarnih markera u različitim tipovima koordinacija (u (6) supstantivnih sintagmi, u (7) prijedložnih sintagmi, u (8) adjektivnih sintagmi, u (9) glagolskih sintagmi, u (10) klauza) i u kombinaciji s različitim koordinatorima (*i, te, niti, ni*). U primjeru (9) signalizirana je sinonimnost sekundarnog markera *k tome, uz to i još*,¹⁵ no ta je relacija općenito karakteristična za sve gore navedene sekundarne markere, pa su i mogućnosti njihove međusobne zamjene načelno bez većih ograničenja (usp. *Pozvao je nju i također / isto (tako) / k tome / uz to / još njenog muža* i sl.).

I drugi anaforični izrazi (osim gore spomenutih) kao što su *zatim, potom, onda, zato, tako, time* i sl. kojima se upućuje na prvi koordinat (ob. klauzu) većinom u konstrukcijama asimetrične koordinacije također se analiziraju kao sekundarni markeri; usp.

(11) *Završila je fakultet i zatim / potom / onda dobila posao.*

(12) *Oni su istomišljenici i zato prijatelji.*

(13) *Zimska i time topla jakna dobro će ti doći.*

Kad su jedini markeri koordinacije (npr. *Opasno je, zato pazi* i sl.), funkcionalno se približavaju koordinatorima, ali se ne izjednačuju s njima, čemu je dokaz i mogućnost njihova međusobnog kombiniranja te nestabilna inicijalna pozicija.¹⁶

Funkciju konjunktivnih sekundarnih markera može nadalje dobiti riječ *oboje* kao u primjerima:

(14) *Njegove namjere bile su oboje nevjerovatne i opasne.*

(15) *Oboje pas i mačka odbijali su hranu.*

Oboje dolazi u binarnim koordinacijama, i to u sastavu prvog koordinata, gdje najavljuje i ograničava broj koordinata na dva. To otvara mogućnost da ova riječ bude analizirana kao sekundarni marker koordinacije, posebno u primjerima kakav je (14), gdje nije normalno moguće njezino odvajanje od koordinata (usp. **Oboje su bile njegove namjere nevjerovatne i opasne*). Međutim intonacijska pauza nakon te riječi koju je teško zanemariti upućuje na to da bi se ovdje moglo govoriti i o tome da je koordinacija suplement riječi *oboje*, pogotovo u primjeru (15), gdje se očekuje pauza i nakon drugog koordinata, odnosno gdje se *oboje* može i odvojiti od koordinacije (usp. *Oboje su odbijali hranu, pas i mačka*). Ostvarivanje korelacijskoga se-

¹⁵ Ovdje treba spomenuti i sekundarni marker *plus (tome)* s istim značenjem koji se međutim većinom koristi u neformalnom diskursu (usp. *To je dobar i plus (tome) vrlo unosan posao*).

¹⁶ Zato i nije opravdano npr. izdvajati zaključne rečenice kao poseban tip koordiniranih rečenica (v. o tome Pranjaković 1979).

kundarnog markera *i*¹⁷ u prvom koordinatu, što je tipičan postupak u ovom slučaju (usp. *Njegove namjere bile su oboje i nevjerovatne i opasne; Oboje i pas i mačka odbijali su hranu*) moglo bi se možda tumačiti na dva načina: prvo, da to ne ide u korist analizi riječi *oboje* kao sekundarnog markera zato što i sekundarni marker *i* ima funkciju najavljanja drugog (i ostalih) koordinata, te je stoga djelimično isto-funkcionalan s *oboje*, kojem je to jedna od funkcija; drugo, da *oboje* naprotiv, analogno sekundarnom markeru *i*, i samo funkcioniра kao sekundarni marker upravo sa značenjem ograničavanja broja koordinata na dva koje nije moguće obilježiti na drugi način, pa ni sekundarnim markerom *i*. Kako god, čini se da ima argumenata da se *oboje* analizira (i) kao sekundarni marker koordinacije, ali svakako periferan.

Posebnu pažnju u kontekstu razmatranja koordinacija s konjunktivnim sekundarnim markerima zaslužuju sljedeći primjeri:

(16) *Emā a/ali i Edo položili su ispit.*¹⁸

(17) *Emā i Edo su kolege pa i prijatelji.*

(18) *Emā je vrijedna te i vrlo ambiciozna.*

Poznato je naime da dva koordinatora ne mogu funkcionirati u istom koordinatu. Prema tome u primjerima (16–18) *a/ali i, pa i i te i* ne mogu se nikako analizirati kao odvojeni koordinatori. Ako iz svake od gornjih koordinacija pokušamo izostaviti jednu od tih jedinica, vidjet ćemo da je izbor uglavnom ograničen; usp.

(16a) *Emā i Edo položili su ispit.*

(16b) **Emā a/ali Edo položili su ispit.*

(17a) *Emā i Edo su kolege i prijatelji.*

(17b) ?*Emā i Edo su kolege pa prijatelji.*

(18a) *Emā je vrijedna te vrlo ambiciozna.*

(18b) *Emā je vrijedna i vrlo ambiciozna.*

Provedeni test eliminacije sugerira da je u nizovima *a i, ali i i pa i* (a onda analoški i u nizu *te i*) koordinatori *i*, a ne *a, ali i pa* (odnosno *te*), zato što koordinatori moraju moći povezivati koordinate, a to u ovim slučajevima ne mogu *a, ali i pa*. To bi dalje vodilo zaključku da su *a, ali pa i te* u ovim koordinacijama sekundarni markeri. Međutim koordinatori obavezno stoje u inicijalnom položaju u koordinatu kojem pripadaju i nikad im nije antepoziran nijedan konstituent tog koordinata, pa ni sekundarni marker. Zato otpada mogućnost takve analize. Kovačević (1998: 255–256)

¹⁷ O tom se sekundarnom markeru posebno govori u nastavku.

¹⁸ *A/ali* u navedenom i sličnim primjerima ne sugerira sinonimnost tih dvaju koordinatora, već se ovom postupku pribjegava iz praktičnih razloga, a kasnije se, u mjeri u kojoj je to ovdje potrebno, ukazuje na razliku među njima.

ovakve i slične spojeve tumači kao kombinaciju heterofunkcionalnih jedinica od kojih je prva koordinator, a druga intenzifikator. Do njih je, prema njegovu mišljenju, došlo zbog nemogućnosti kombiniranja koordinatora *i* i homonimne čestice *i* u kontaktu, što je onda rezultiralo zamjenom koordinatora *i* nekim drugim odgovarajućim koordinatorom (*pa*, *a*, *ali*). Objašnjenje o zamjeni koordinatora uz usvojenu polaznu pretpostavku kontakta homonimnih gramatičkih jedinica zvuči uvjerljivo. Međutim ono isto tako, čini se, implicira da koordinator ne mora moći povezivati koordinate, što je neprihvatljivo. Jedno od rješenja može biti da se spojevi *a/ali i i pa i* u koordinacijama kakve su u (16) i (17) analiziraju kao složeni koordinatori. Koncept složenih koordinatora o kojima bi se govorilo ne bi bio u sukobu s osnovnim pravilom o neudvajanju koordinatora zato što bi postojala pretpostavka da oni i nisu nastali od spoja dvaju koordinatora, nego od spoja koordinatora i sekundarnog markera, pri čemu je sekundarni marker dodatno gramatikaliziran, tako da su se stvorili odgovarajući uvjeti za njegovo funkcionalno ujedinjenje s koordinatorom. Spoj koordinatora i adverb u funkciji složenog koordinatora nije nepoznata pojava u sintaksi i zapaža se i u slučaju koordinatora *kao i*, kojem su značenjski vrlo bliski ovi koordinatori (usp. *Cijena kao i / a/ali/pa i lokacija bile su jasne prednosti*), i to bi mogla biti činjenica koja bi išla u prilog predloženoj interpretaciji.¹⁹ Također nešto bolja kompatibilnost koordinacija s *a/ali i i pa i* s konjunktivnim sekundarnim markerima (usp. (16c) i (17c)) u poređenju s odgovarajućim koordinacijama čiji su koordinati povezani koordinatorom *i*, a drugi sadrži još i sekundarni marker *i* (usp. (16d) i (17d)) – jednako ukazuje na to da je u onoj prvoj konstrukciji *i* zadržalo manje funkcije sekundarnog markera; usp.

(16c) *Em a/ali također i Edo položili su ispit.*

(16d) **Em a i također i Edo položili su ispit.*

(17c) *Em a i Edo su kolege pa još i prijatelji.*

(17d) *Em a i Edo su kolege i još i prijatelji.*

I korelacija u koju ulazi inicijalno *i* u prvom koordinatu sa spojem *a/ali i*, a prije svega s drugom komponentom tog spoja – što je situacija potpuno usporediva s korelacijom *i... i* – isto tako sugerira pojačanu gramatikaliziranost toga *i*; usp.

(16e) *I Em a/ali i Edo položili su ispit.*

(16f) *I Em a i Edo položili su ispit.*

(17e) *Em a i Edo su i kolege pa i prijatelji.*

(17f) *Em a i Edo su i kolege i prijatelji.*

¹⁹ Usp. npr. i tumačenje prema kojem su koordinatori *ili* i *ali* nastali spajanjem osnovnih koordinatora *i* i *a* i čestice *li* (Arsenijević 2011).

Može se dakle govoriti o funkcionalnoj transformaciji *i* u spojevima *a/ali i* i *pa i*, ali ipak se čini da, kako ispravno primjećuje Kovačević (1998: 255), još uvijek nema dovoljno argumenata za sintaksičku analizu toga spoja kao složenog koordinatora. A za tim, može se kazati, nema ni potrebe. Ne stoji naime potpuno gornja tvrdnja da se u slučaju drugačije analize prihvaća kako koordinatori *a*, *ali* i *pa* ne mogu samostalno (tj. bez *i*) povezivati koordinate u primjerima koji su slični (16) i (17). U raspravi treba poći od toga kad se i za šta se koriste ovakve koordinacije. One se naime tipično koriste onda kad se semantička relacija između koordinata konceptualizira kao konjunktivna, pri čemu postoji implikacija ili pretpostavka relacije adverzativnosti (odnosno kontrasta koji je u slučaju *ali i* najjači, u slučaju *a i* slabiji, a u slučaju *pa i* najslabiji) koja se na taj način poništava. Npr. gornja rečenica (16) ***Edo položili su ispit*** uglavnom bi se upotrijebila u situaciji u kojoj je postojala neka vrsta vjerovanja ili očekivanja da Edo neće položiti ispit, što se nije desilo. Da je to nesporno tako, pokazuje uostalom i prihvatljivost gornje rečenice (18a) bez sekundarnog markera *i* (***Ema je vrijedna te vrlo ambiciozna***), gdje implikacije kontrasta nema. U koordinacijama u primjerima (16) i (17) koordinati su vlastita imena, odnosno imenice u čiju je relaciju nemoguće ili teško implicirati bilo kakvu suprotnost, pa zato i jesu problematične rečenice (16b) i (17b). To svakako više vrijedi za (16b), nego za (17b), koja bi mogla (iako vjerovatno rubno) doći u obzir u interpretaciji kauzalne relacije koordinata (usp. *Ema i Edo su kolege, pa (zato) prijatelji*), pa čak i simetrične konjunktivne relacije (usp. *Ema i Edo su (prije svega) kolege, pa (tek onda) prijatelji*). Mogu se također pronaći primjeri u kojima je iz spojeva *a/ali i* ispuštiv sekundarni marker *i* kad koordinaciju čine drugačiji tipovi koordinata koji omogućuju implikaciju i potom poništenje kontrasta; usp.

(19) *On je policajac a/ali (i) lopov.*

(20) *Bio je mlad a/ali (i) bogat.*

(21) *Padao je mrak a/ali (i) njemu se žurilo.*

Prema tome zaključno se može kazati da je *i* u primjerima kakav je (16) obavezni sekundarni marker jer ga nije moguće izostaviti a da konstrukcija ostane gramatična. S druge strane u primjerima kakvi su (18), odnosno (19–21) riječ je o fakultativnom sekundarnom markeru *i* zato što on može biti ispušten. Fakultativnost sekundarnog markera *i* u odgovarajućim primjerima uglavnom je sintaksička, što znači da njegovo elidiranje ne rezultira negramatičnošću rečenice. No njega je kao važnog indikatora semantičke relacije koordinata zapravo vrlo često potrebno eksplicirati jer u protivnom to može signalizirati drugačiju konceptualizaciju pozadinske relacije koordinata, tj. simbolizirati kontrast koji nije poništen, pa se stoga ostvaruje adverzativna relacija, pogotovo kad su koordinati u jačem kontrastu. O tome svjedoče varijante koordinacija s *ali* u rečenicama (19–21), gdje nakon elidiranja sekundarnog markera *i* više uglavnom nije primjereno uvrštavanje konjunktivnog sekundarnog markera u drugi koordinat, nego samo adverzativnog; usp.

(19a) *On je policajac, ali opet/*također lopov.*

(20a) *Bio je mlad, ali opet/*također bogat.*

(21a) *Padao je mrak, ali njemu se opet/*također žurilo.*

S druge strane važno je na ovom mjestu istaknuti da dodavanje sekundarnog markera *i* (ili drugog konjunktivnog sekundarnog markera) koordinatoru *ali* može rezultirati promjenom adverbzivne relacije u konjunktivnu čak i u slučaju kad je kontrast koordinata naglašen; usp.

(22a) *Jako mi je odan, ali me je izdao.*

(22b) *Jako mi je odan ali me je i/također izdao.*

Sekundarni markeri *i* i *također* (u (22b)) forsiraju interpretaciju u smislu „Njegova su svojstva i to da mi je odan i to da me je izdao“. Ipak nije uvijek adverbzivnom koordinatoru moguće dodati konjunktivni sekundarni marker kako bi se označila relacija konjunkcije između koordinata. Neki od slučajeva koji to onemogućuju ilustrirani su sljedećim primjerima:

(23) *Pozvali su njega na zabavu, ali (*i/*također) njegovu ženu nisu.*

(24) *Došao bih na sastanak, ali sam bio (*i/*također) previše zauzet.*

(25) *Žao mi je, ali (*i/*također) nemaš izbora.²⁰*

U (23) koordinati se kontrastiraju kao „pozitivno / negativno“, što eliminira mogućnost predodžbe njihove relacije kao konjunktivne. U (24) semantička je relacija koordinata takva da situacija izražena drugim koordinatom sprečava ostvarenje situacije izrečene prvim koordinatom, tako da se ni te dvije situacije nikako ne mogu predočiti kao konjunktivne. U (25) drugi je koordinat anaforično vezan za prvi kao eksplicacija implicitnog antecedenta *to* (u smislu „Žao mi je to što nemaš izbora“), čime je onemogućena promjena semantičke relacije između koordinata. Ovakvih slučajeva, naravno, ima još, ali se oni ovdje neće dalje komentirati.²¹ Može se tek zaključno dodati da vrlo jasni i oštri kontrasti nisu pogodni za konceptualizaciju u smislu konjunkcije, nego samo u smislu adverbzivnosti.

²⁰ Navedene bi rečenice općenito mogle biti prihvatljive s konjunktivnim sekundarnim markerima, ali oni bi tada bili markeri semantičke koordinacije drugog koordinanta s nekim impliciranim koordinatom, a ne njegove sintaksičke koordinacije s prvim koordinatom. Tako bi se npr. rečenica *Došao bih na sastanak, ali sam bio i/također previše zauzet* interpretirala u smislu „Došao bih na sastanak, ali nisam iz nekog razloga, a bio sam također previše zauzet“ i sl.

²¹ To jednako vrijedi i za dodavanje konjunktivnih sekundarnih markera drugim adverbzivnim koordinatorima (usp. **On nije bio grub, nego također/k tome blag; *Jučer nisam bio na poslu, već sam također/k tome ostao kući* i sl.).

Sekundarni marker *i* u odgovarajućim kontekstima ima svoj negativni parnjak *ni* koji se sintaksički analizira na sličan način i čiju upotrebu ilustriraju odrične varijante gornjih rečenica kakve su ***Em a a/ali ni Edo nisu položili ispit; Em a i Edo nisu kolege pa ni prijatelji*** i sl.

Druga vrsta konstrukcija koja u kontekstu razmatranja konjunktivnih sekundarnih markera izaziva posebnu pažnju jesu one ilustrirane sljedećim primjerima:

(26) *Em a i Edo su ne samo kolege nego/već i prijatelji.*

(27) *Ne samo da se poznaju nego/već se i druže.*

(28) *Nije osobito poznat ne samo u svojoj državi nego/već ni u svom gradu.*

Riječ je o koordinacijama koje se u novoštokavskim gramatikama opisuju bilo kao gradacijske (npr. Kovačević 1998) bilo kao adverbzativne (npr. Silić–Pranjko-
vić 2005). Od ovdje dosad razmatranih konstrukcija jasno se uglavnom razlikuju u tome što je sekundarni marker *ne samo* konstituent prvog koordinata, zbog čega predstavljaju poseban slučaj korelacijske koordinacije, zajedno s ostalima koji će biti razmotreni u nastavku. Sekundarni marker *ne samo* negirani je adverbni restriktor u čiji okvir ulazi prvi koordinat. On je također i intonacijski istaknut, tako da najavljuje drugi koordinat ostvarujući korelaciju s koordinatorima *nego* i *već*, a onda i sa sekundarnim markerom *i/ni* koji je u funkciji preciziranja i ojačavanja konjunktivne semantičke relacije između koordinata. Da je ovdje prije riječ o konjunktivnoj nego o adverbzativnoj koordinaciji, pokazuju najprije bliske parafraze gornjih rečenica (26–28) u kojima su odgovarajući koordinati povezani koordinatorom *ali*, a drugi sadrži sekundarni marker *i/ni*, te se na taj način uspostavlja paralelizam koordinacijskih markera *nego/već i/ni* prema *ali i/ni*;²² usp.

(26a) *Em a i Edo su kolege ali i prijatelji.*

(27a) *Poznaju se ali se i druže.*

(28a) *Nije osobito poznat u svojoj državi ali ni u svom gradu.*

Belaj–Tanacković Faletar (2020: 102–103) radije ih analiziraju kao adverbzativne koordinacije koje se bolje uklapaju u „predodžbeni obrazac asimetričnoga kontrasta“ kao temeljno obilježje adverbzativnosti, ali također napominju kako je riječ o „adverbzativnim konstrukcijama koje označavaju prijelaz od sastavnoga prema suprotnome značenju“. I takav se njihov opis, dakako, može prihvatiti, ali se ipak čini

²² Postoje, naravno, uočljive i semantičke i sintaksičke razlike između tih varijanata rečenica, a najvažnija je da koordinati u konstrukcijama tipa *ne samo... nego/već* nisu obavijesno niti komunikacijski ravnopravni, tj. da je prvi koordinat stara i defokusirana obavijest, dok je drugi nova i u fokusu (usp. Kovačević 1998), dok koordinacija s koordinatorom *ali i/ni* obično sugerira da postoji nešto neočekivano u drugom koordinatu. Međutim to dvoje i te kako korespondira jedno s drugim. Potpuna jednakost koordinata obilježila bi se korelacijskom koordinacijom tipa *i... i* (usp. *Em a i Edo su i kolege i prijatelji*).

da su one korak bliže konjunktivnim (sastavnim) koordinacijama i da u suštini prije odražavaju temeljni semantički obrazac „K1 i k tome K2“ nego „ne-K1, nego/već K2“. Osim toga analiza *ne samo... nego/već*-koordinacija kao konjunktivnih ovdje je za nas pogodna i zato što je to još jedna potvrda važnog principa koji je već istaknut, a to je da sekundarni marker može imati funkciju preciziranja semantičke relacije koordinata onda kad je koordinat neprototipno upotrijebljen.

Zbog opisane specifičnosti ovih koordinacija i bitne uloge sekundarnog markera *i/ni* u njima taj je marker praktično obavezni konstituent drugog koordinata i normalno se ne izostavlja. Ako se to ponekad i desi, konstrukcija je jako neobična (npr. (26b) i (27b)) ili je upitne prihvatljivosti (28b); usp.

(26b) *Ema i Edo su ne samo kolege nego/već prijatelji.*

(27b) *Ne samo da se poznaju nego/već se družu.*

(28b) *?Nije osobito poznat ne samo u svojoj državi nego/već u svom gradu.*

Neobičnost ovakve koordinacije dolazi otuda što se defokusira dodavanje obavijesno relevantnijeg sadržaja, što je glavna funkcija drugog koordinata, i dobiva konstrukcija u kojoj drugi koordinat teži biti pogrešno interpretiran kao korekcija sadržaja prvog koordinata. Kako izostavljanje sekundarnog markera nije motivirano bilo kakvim jasnim pragmatičkim razlozima, ovaj postupak nije logičan i uglavnom se ne primjenjuje. *I/ni* mogu biti zamijenjeni nekim drugim sekundarnim markerom slična značenja (usp. *Ema i Edo su ne samo kolege nego također / isto tako prijatelji*). S druge strane sekundarni marker *ne samo* obavezni je konstituent prvog koordinata i semantički i gramatički: semantički zato što signalizira manji obavijesni značaj tog koordinata, a gramatički zato što sadrži negaciju koja je oslonac upotrebe koordinatara *nego/već*; usp.

(26c) **Ema i Edo su kolege nego/već i prijatelji.*

(27c) **Poznaju se nego/već se i družu.*

(28c) **Nije osobito poznat u svojoj državi nego/već ni u svom gradu.*

Negacija se može premjestiti sa sekundarnog markera, tj. prebaciti na predikat, čime se onda mijenja i kategorija koordinacije. Tako je npr. u rečenici *Ema i Edo nisu samo kolege nego (su) i prijatelji* riječ o koordinaciji klauza, a ne supstantivnih sintagmi kao u (26). To je tako zato što u konstrukciji ovog tipa postoji korelacija između koordinatara *nego/već* u drugom koordinatu i negacije, što znači da negacija mora biti u sastavu prvog koordinata. Alternativno se mogu upotrijebiti i neki drugi leksemi u funkciji sekundarnog markera, npr. *tek* (usp. *On nije tek naivan nego i pokvaren*), *čisto / prosto* (usp. *To nije čisto / prosto pitanje forme nego i suštine*) i dr. Također moguće je, ali opet rijetko i obilježeno, odvajanje restriktora od negacije u sastavu glagola (usp. *To nije stvar pojedinca samo nego i društva u cjelini*).

Za razliku od sekundarnog markera *ne samo*, koordinator može biti izostavljen, tako da se ostvaruje asindetska veza koordinata; usp.

(26d) *Ema i Edo su ne samo kolege, oni su i prijatelji.*

(27d) *Ne samo da se poznaju, oni se i družu.*

(28d) *Nije osobito poznat ne samo u svojoj državi, nije poznat ni u svom gradu.*

Kako je iz navedenih primjera vidljivo, tada se najčešće leksički ponavlja konstituent iz prethodne šire konstrukcije (subjekt ili predikat), tako da se od koordinacija nižih razina dobivaju klauzalne koordinacije (usp. i *Rekla je da je bila ne samo nervozna, nego i ljuta* prema *Rekla je da je bila ne samo nervozna, bila je i ljuta*).

Drugi tip koordinacija s korelacijskim sekundarnim markerom čine emfatičke konjunkcije s markerima *i*, *ni* i *niti* koji ulaze u korelaciju s homonimnim koordinatorima; usp.

(16g) *I Ema i Edo položili su ispit.*

(17g) *Ema i Edo su i kolege i prijatelji.*

(18c) *Ema je i vrijedna i vrlo ambiciozna.*

(16h) *Ni Ema ni Edo nisu položili ispit.*

(17h) *Ema i Edo nisu ni kolege ni prijatelji.*

(18d) *Ema niti je vrijedna niti je vrlo ambiciozna.*

U gramatikama se ovakvi primjeri obično analiziraju kao udvajanje ili ponavljanje koordinatora (usp. Stevanović 1979; Barić i dr. 1996) ili kao takvi u kojima je prvi element intenzifikator (usp. Palić 2000; Belaj–Tanacković Faletar 2020). Prva analiza za nas ovdje nije prihvatljiva zato što se odbija mogućnost da prvi koordinat može biti razvijeni, tj. imati koordinator. Međutim treba ipak priznati da su korelacijski sekundarni markeri općenito, a posebno ovi, na višem stupnjem gramatikalizacije, čemu u prilog govori i to što nisu zamjenjivi nekim bliskoznačnim sekundarnim markerom ako takav postoji. Tako recimo u rečenici *Također Ema i Edo položili su ispit* marker *također* nije u korelaciji s koordinatorom *i* niti je uopće sredstvo ojačavanja koordinacije datih koordinata, nego je marker semantičke koordinacije u kojoj ta koordinacija ili čitava rečenica kojoj pripada čini drugi koordinat, a prvi je sadržan u prethodnom kontekstu. Zbog toga su korelacijski sekundarni markeri ove vrste ustvari granični slučaj i prijelazni tip prema koordinatorima.²³

²³ Uz to *niti*, kao što je poznato, ima i funkciju negatora kojim se odriče sadržaj koordinata u kojem stoji.

3.2.2. Adverzativni sekundarni markeri

U skupinu adverzativnih sekundarnih markera spadaju adverbni kao i druge riječi i izrazi suprotnosti, kontrastiranja. Oni su kompatibilni s adverzativnošću kao semantičkom relacijom između koordinata i koordinatorima adverzativnosti. U centralne adverzativne sekundarne markere ubrajaju se: *međutim*, *naprotiv*, *obrnuto*, *suprotno tome*, *ipak*, *opet*, *svejedno*, *i pored toga*, *u(s)prkos tome*, *uz(a) sve to*, *samo*, *jedino*, *tek* i dr. Funkcija im je ili ojačavanje ili preciziranje adverzativne relacije, a međusobno se razlikuju prema podtipu adverzativnosti koji markiraju.

Sekundarni markeri *međutim*, *naprotiv*, *obrnuto*, *nasuprot* / *suprotno tome* spadaju u opće ili neobilježene zato što fokusiraju nediferenciranu adverzativnost. Njihovu upotrebu ilustriraju sljedeći primjeri:

(29) *Ema je otišla oko 6:00, ali je međutim Edo ostao do 10:00.*

(30) *Nije bio grub, nego naprotiv vrlo prijatan.*

(31) *Ne prilazi mu straga, već obrnuto sprijeda.*

(32) *Njega jako vole, a nju nasuprot/suprotno tome ne podnose.*

Sekundarni marker *međutim* kombinira se s koordinatorom *ali* (kao u (29)), a ne kombinira s *nego*, *već* i *no* (usp. **Nije bio grub, nego/već/no međutim vrlo prijatan*; **Ne prilazi mu straga, nego/već/no međutim sprijeda*). On je općenito na višem stupnju gramatikalizacije od ostalih sekundarnih markera iz ove podskupine, čemu u prilog govori, prvo, da se rijetko kombinira s koordinatorom, tj. da se tipično pojavljuje u asindetskim koordinacijama i, drugo, da uobičajeno zauzima inicijalnu (ili neku drugu) poziciju u rečenici gdje se koristi kao marker adverzativne semantičke koordinacije u kojoj ta rečenica stoji prema prethodnom kontekstu. Spomenuta obilježja upućuju na njegovu bliskost s koordinatorima, a posebno s koordinatorom *no*.²⁴ Sekundarni markeri *naprotiv*, *obrnuto* i *nasuprot* / *suprotno tome* uglavnom su sinonimni i međusobno zamjenjivi (usp. (30–31)). U ovu podskupinu svrstavaju se i sekundarni markeri *s druge strane*, *u drugu ruku* i sl. koji se mogu koristiti samostalno ili u kombinaciji s odgovarajućim sekundarnim markerima u prvom koordinatu (*s jedne strane*, *u jednu ruku* i sl.), čime se pojačava adverzativna relacija; usp.

(33) *Ta je ponuda (s jedne strane) dobra, a s druge strane za nas neprihvatljiva.*

(34) *Zadovoljan sam (u jednu ruku), ali u drugu ruku mogao sam postići i bolji rezultat.*

Koordinacije sa sekundarnim markerima *ipak*, *opet*, *i pored toga*, *u(s)prkos tome*, *uz(a) sve to* stoje u relaciji koncesivne adverbzativnosti,²⁵ kao u sljedećim primjerima:

- (35) *Mnogo su se trudili, ali ipak nisu uspjeli.*
- (36) *Padala je jesenja, a opet topla kiša.*
- (37) *Mislim da imaš dobar posao, no i pored toga nisi zadovoljan.*
- (38) *Cesta je bila suha, ali usprkos tome klizava.*
- (39) *Edo je napredovao na poslu, ali uza sve to nije dobio povišicu.*

Koncesivni su sekundarni markeri uglavnom sinonimni, te se odlikuju širokim mogućnostima međusobne zamjene (usp. (35–39)). Rjeđe se pojavljuju u asindet-skim koordinacijama, ali je zanimljivo da se osim s prototipnim adverbzativnim koordinatorima *a*, *ali*, *no* vrlo često kombiniraju s koordinatorima *pa*, *i*, *te*, koji su primarno konjunktori; usp.

- (35a) *Mnogo su se trudili, pa ipak nisu uspjeli.*
- (36a) *Padala je jesenja, pa opet topla kiša.*
- (37a) *Mislim da imaš dobar posao, pa i pored toga nisi zadovoljan.*
- (38a) *Cesta je bila suha, te usprkos tome klizava.*
- (39a) *Edo je napredovao na poslu, i uza sve to nije dobio povišicu.*

Međutim semantička relacija između koordinata time se ne mijenja, tj. ostaje adverbzativna. Adverbzativni sekundarni marker u kombinaciji s konjunktorem (kao u (35a–39a)) služi da precizira adverbzativnost, dok u kombinaciji s adverbzativnim koordinatorom (kao u (35–39)) on funkcionira kao pojačivač adverbzativnosti. Zato su ove druge koordinacije eksplicitnije adverbzativne. Prema tome može se staviti znak grube jednakosti između *pa/i/te* + koncesivni sekundarni marker, na jednoj strani, i *a*, *ali*, *no*, na drugoj. Tako se recimo rečenica *Bila je jako ljuta na mene, ali je pristala razgovarati sa mnom* može parafrazirati: *Bila je jako ljuta na mene, pa opet je pristala razgovarati sa mnom*. Ovdje još treba dodati da koncesivna adverbzativnost koordinacije s razvijenim *pa/i/te*-koordinatom može biti i implicitno iskazana, tj. s elipsom sekundarnog markera, ali tada semantički kontrast koordinata mora biti vrlo naglašen. To npr. nije moguće u rečenici kakva je **Nećemo imati vremena za vas, pa (ipak) dođite*, koja zvuči čudno, ali jest recimo u rečenici *Bili smo u smrtnoj opasnosti, pa se (ipak) nismo uplašili*.

Sekundarni markeri *samo*, *jedino*, *tek* u koordinacijama obilježavaju semantičku relaciju ekskluzivne adverbzativnosti u kojoj stoje njihovi koordinati; usp.

²⁵ Belaj–Tanacković Faletar (2020: 78–82) u kontekstu adverbzativnih rečenica, odnosno adverbzativnih koordinatora *a*, *ali* i *no*, govore o pojmu *nerealizirane konsekvencijalnosti* koja korespondira sa značenjem koncesivnosti.

- (40) *Svi su došli na vrijeme, samo je Ema zakasnila.*
(41) *Završio sam posao, jedino ostaje da pospremim sto.*
(42) *Tišina je, tek vjetar lagano zviždi.*

U novoštokavskim gramatikama ovakve su se rečenice, kako je poznato, dosta dugo opisivale kao isključne, ali se s pravom od toga odustalo, te se u novijim gramatikama analiziraju kao adverbzativne.²⁶ Ekskluzivni sekundarni markeri najčešće dolaze u asindetskim koordinacijama (kao u primjerima (40–42)), iako se normalno kombiniraju i s koordinatorima (usp. *Svi su došli na vrijeme, a samo je Ema zakasnila; Završio sam posao, ali jedino ostaje da pospremim sto; Tišina je, a tek vjetar lagano zviždi*). Doda li se tome i činjenica da se relativno često koriste kao markeri semantičke koordinacije, može se zaključiti da su i oni (poput markera *međutim*) u višem stupnju gramatikalizirani.

Poseban su slučaj adverbzativne koordinacije s nešto perifernijim sekundarnim markerom *ne*. U osnovi postoje dva podtipa ovih konstrukcija. Prvi je ilustriran primjerima kakvi su:

- (43) *Bio je meta **ne njene ljubavi, nego njene mržnje.***
(44) *Taj preparat treba držati **ne u toploj prostoriji, već u frižideru.***
(45) *Otišao sam tamo **ne da se zabavljam, no da radim.***
(46) *Obratila se za pomoć **ne meni, ne tebi, nego nekom nepoznatom.***

Sekundarni marker *ne* ovdje se pojavljuje u prvom koordinatu i uparuje se s koordinatorima *nego, već i no* u drugom koordinatu. Zbog toga su ovakve koordinacije slične onima tipa *ne samo... nego/već/no*, a također i ostalim korelacijskim koordinacijama (*i... i; niti... niti; ni... ni; ili... ili*). *Ne* može biti ponovljeno (i više puta) u prvom koordinatu (kao u (46)). Tačnije tada je riječ o višeslojnoj koordinaciji u kojoj je prvi koordinat i sam asindetska ili sindetska koordinacija (usp. u (46) *ne meni, ne tebi*, odnosno *ne meni i ne tebi*). Tako, naravno, mora biti zato što je adverbzativnost uvijek binarna relacija. Za razliku od koordinacija tipa *ne samo... nego/već/no*, koordinator ni u jednom slučaju ne može normalno biti ispušten, što upućuje na njegovu čvršću vezu sa sekundarnim markerom; usp.

- (43a) **Bio je meta **ne njene ljubavi, njene mržnje.***
(44a) **Taj preparat treba držati **ne u toploj prostoriji, u frižideru.***
(45a) **Otišao sam tamo **ne da se zabavljam, da radim.***
(46a) **Obratila se za pomoć **ne meni, ne tebi, nekom nepoznatom.***

Sekundarni marker *ne* može biti proširen sa *toliko* kao u sljedećem primjeru:

(47) *Projekt je propao ne toliko zbog nerada, nego zbog loše organizacije.*

Ovakva koordinacija u poređenju s osnovnom (*Projekt je propao ne zbog nerada, nego zbog loše organizacije*) ublažava kontrast koordinata. Ona čini prijelaz prema srodnoj konstrukciji komparacije (usp. *Projekt je propao ne toliko zbog nerada koliko zbog loše organizacije*).

Drugi tip adverbzivne koordinacije o kojoj je riječ čine one u kojima je sekundarni marker *ne* smješten u drugi koordinat, a koordinator je većinom sintaksički fakultativan; usp.

(48) *Posao je dobila Ema, (a) ne Edo.*

(49) *Obuci zimski, (a) ne ljetni kaput.*

(50) *Glasiat ću za njega jer ga podržavam, (a) ne jer ga se bojim.*

(51) *Mogli su ostati u toj zemlji, (ali) ne u tom gradu.*

(52) *Razumijem da voziš brzo, ali ne toliko rizično.*

U koordinaciji ovog tipa sekundarni marker *ne* obilježava drugi koordinat negativnim i time eksplicira polarni kontrast koordinata. Kad su koordinati povezani koordinatorom *a*, sekundarni marker *ne* uz to ima i funkciju poništenja prethodne tvrdnje ili implikacije o suprotnoj polarnoj orijentaciji koordinata, tj. služi kao korektor. Isto vrijedi i u asindetskoj vezi, samo što je korektorska funkcija sekundarnog markera tada kud i kamo naglašenija, što je i razumljivo. Tako će naprimjer rečenica (48) u obje svoje varijante načelno biti primjerena scenariju u kojem je postojao bilo koji oblik uvjerenja ili pretpostavke da je posao dobio Edo, a nije Ema. To je tako zato što koordinator *a* inače signalizira asimetriju. S druge strane *ali* je općenitiji koordinator kontrastiranja, odnosno suprotnosti, i on obično (ili nužno) nema gore opisanu funkciju korekcije. Zato se u interpretaciji primjera (51) i (52) ne uzima obavezno pretpostavka da je bilo ko tvrdio, mislio ili sl. da su oni mogli ostati u tom gradu, odnosno da sam ja mogao razumjeti da ti voziš rizično.

U nekim slučajevima pored sekundarnog markera *ne* u drugom koordinatu može biti upotrijebljen i marker *i*; usp.

(48a) *Posao je dobila Ema, (a) ne i Edo.*

(51a) *Mogli su ostati u toj zemlji, (ali) ne i u tom gradu.*

(52a) *Razumijem da voziš brzo, ali ne i toliko rizično.*

I tada ulazi u okvir sekundarnog markera *ne* i u semantičkoj se relaciji koordinata ništa bitno ne mijenja osim što se ublažava kontrast, a u kombinaciji s koordinatorom *a* i snaga prethodne implikacije (usp. (48a)).

3.2.3. Disjunktivni sekundarni markeri

Disjunktivni sekundarni markeri općenito su manje brojni i slabije razvijeni od konjunktivnih i adverbzivnih, što može upućivati na to da je ta semantička relacija vrlo transparentna, te ju uglavnom nije potrebno ojačavati, odnosno da disjunktivnost nije pogodna za drugačije konceptualizacije (u smislu konjunktivnosti ili adverbzivnosti). U nastavku se kratko analizira upotreba disjunktivnih sekundarnih markera *alternativno*, *inače*, *u suprotnom/protivnom* te korelacijskih *ili* i *bilo*.

Adverb *alternativno* jedan je od rijetkih koji se u sprezi s koordinatorom *ili* koristi za ojačavanje disjunktivne binarne koordinacije; usp.

(53) *Dokument možete poslati poštom ili alternativno emailom.*

(54) *Dodite tramvajem ili alternativno uzmite taksi*

Ovaj sekundarni marker obično dolazi u potklauzalnoj koordinaciji (kao u (53)), ali se susreće i u klauzalnoj (kao u (54)). U prvom slučaju može biti i u sastavu prvog koordinata, a u drugom ne može; usp.

(53a) *Dokument možete poslati alternativno poštom ili emailom.*

(54a) **Alternativno dodite tramvajem ili uzmite taksi*

Usporedbom primjera (53) i (53a) možemo uočiti značenjsku razliku s obzirom na sugerirani prioritet izbora između dviju mogućnosti (u (53) je to pošta). Sekundarni marker *alternativno* pokazuje stanovite sličnosti sa suplementima, a ako je intonacijski ili ortografski izdvojen (pogotovo u koordinaciji klauza), tako se može i analizirati; usp.

(53b) *Dokument možete poslati poštom ili, alternativno, emailom.*

(54b) *Dodite tramvajem ili, alternativno, uzmite taksi.*

Sekundarni markeri *inače* i *u suprotnom/protivnom* koriste se u disjunktivnoj koordinaciji u kojoj postoji implikacija o odbacivanju alternative prvog koordinata; usp.

(55) *Za pomoć se možete obratiti meni ili inače bilo kojem našem zaposleniku.*

(56) *Nemojte kasniti na posao ili u suprotnom/protivnom nemojte ni dolaziti.*

Rečenica (55) interpretira su u smislu „Za pomoć se možete obratiti meni ili, ako to ne želite, bilo kojem našem zaposleniku“, a rečenica (56) u smislu „Nemojte kasniti na posao ili, ako ćete to učiniti, nemojte ni dolaziti“. Spomenuta se implikacija jače ističe sekundarnim markerom *u suprotnom/protivnom*, a slabije markerom *inače*, tako da je prvi načelno zamjenjiv drugim (usp. *Nemojte kasniti na posao ili*

inače nemojte ni dolaziti), a drugome nije uvijek odgovarajuća zamjena prvi (usp. **Za pomoć se možete obratiti meni ili u suprotnom/protivnom bilo kojem našem zaposleniku*). Osim toga, kako je poznato, *inače* se široko koristi i izvan funkcije sekundarnog markera koordinacije, ob. u značenju „općenito“ (usp. *Kako si inače?*; *Inače je običan sukob generacija* i sl.), a komponente tog značenja mogu biti prisutne i u njegovoj službi markiranja koordinacije (kao i u (55)).

Napokon u funkciji sekundarnog markera koji stoji u korelaciji s disjunktivnim koordinatorom *ili* koristi se *ili*; usp.

(55a) *Za pomoć se možete obratiti ili meni ili bilo kojem našem zaposleniku.*

(56a) *Ili nemojte kasniti na posao ili nemojte ni dolaziti.*

Ovaj sekundarni marker odlikuje se istim općim svojstvima koja su karakteristična za odgovarajuće sekundarne markere *i*, *ni* i *niti* (o kojima je već bilo riječi). Može biti zamjenjiv sekundarnim markerom *bilo* u potklauzalnoj koordinaciji, ali je takva konstrukcija vrlo rijetka i obilježena (a za neke možda i neprihvatljiva); usp.

(57) ?*Trebala je to reći bilo meni ili tebi.*

(58) ?*Uzmi bilo plavu ili crvenu kravatu.*

Takvo *bilo* treba razlikovati od prvog člana korelacijskoga složenog koordinatora *bilo... bilo* koji je stabilan i nezamjenjiv (usp. *Trebala je to reći bilo/*ili meni bilo tebi; Uzmi bilo/*ili plavu bilo crvenu kravatu*).

4. Zaključak

Na temelju prethodnog razmatranja jedinica koje se mogu smatrati centralnim sekundarnim markerima koordinacije u bosanskome jeziku zaključuje se kako su te jedinice relativno brojne i frekventne. Služe prije svega kao ojačivači (intenzifikatori) koordinacije i/ili eksplikatori (verifikatori) semantičke relacije koordinata. Blisko su povezani s odgovarajućim koordinatorima (kao primarnim markerima koordinacije) s kojima dijele niz zajedničkih obilježja, kao što su neograničenost broja koordinata, nekonstituentnost izvan koordinacije, tendencija da pripadaju desnom koordinatu i dr. Štaviše neki su od sekundarnih markera upadljivo sličniji koordinatorima od drugih te predstavljaju granične jedinice prema koordinatorima (npr. *samo, jedino, tek, međutim* i dr.). Pa ipak sekundarni markeri imaju veći broj obilježja kojima se diferencijalno odvajaju od koordinatora, kao što su: nemogućnost povezivanja svih sintaksičkih kategorija, mogućnost markiranja sintaksički različitih jedinica, mogućnost nejednoobraznog markiranja koordinata u polisindet-skoj koordinaciji, nemogućnost pojavljivanja u kolektivnoj koordinaciji, nefiksirano mjesto u linearnom redu, mogućnost udvajanja ili višestrukog ponavljanja i dr. U

inventaru je veći broj konjunktivnih i adverbzivnih sekundarnih markera nego disjunktivnih, što se objašnjava većom transparentnošću disjunktivne relacije. Vrlo je značajna funkcija sekundarnog markera kad dolazi u kombinaciji s koordinatorom koji prototipno ne signalizira istu semantičku relaciju kao i sekundarni marker (npr. *a/ali + i; nego/već + i/ni; i/pa + ipak/opet...* i dr.). U tom slučaju koordinator upućuje na gramatički tip relacije, a sekundarni marker na njezin semantički tip, pri čemu sekundarni marker može biti i obavezan. Također posebnu pažnju privlače i korelacijski sekundarni markeri (*ne samo, i, ni, niti, ne, ili*) ne samo zbog toga što dolaze u prvom koordinatu nego i zato što ulaze u jaču interakciju s koordinatorima čineći tako jasan neprototip ove kategorije. Napokon upotreba sekundarnih markera može biti povezana s različitim implikacijama koje sadrže koordinacije, te su stoga oni i značajna pragmatička sredstva.

Literatura

- Arsenijević, Boban. 2011. Serbo-Croatian Coordinative Conjunctions at the Syntax-Semantics Interface. *The Linguistic Review* 28. 175–206.
- Badurina, Lada. 2018. Asindetske strukture: Koordinacija, subordinacija i tekst. U Palić, Ismail (ur.), *Sarajevski filološki susreti 4: Zbornik radova: Knj. 1.* 24–38. Sarajevo: Bosansko filološko društvo.
- Barić, Eugenija, M. Lončarić, D. Malić, S. Pavešić, M. Peti, V. Zečević i M. Znika. 1996. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Belaj, Branimir i Goran Tanacković Faletar. 2020. *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika: Knjiga treća: Sintaksa složene rečenice*. Zagreb: Disput.
- Bulić, Halid. 2021. *Veznici u savremenom bosanskom jeziku*. Sarajevo: Filozofski fakultet.
- Büring, Daniel i Katharina Hartmann. 1998. Asymmetrische Koordination. *Linguistische Berichte* 174. 172–201.
- Culicover, Peter W. i Ray Jackendoff. 1997. Semantic Subordination despite Syntactic Coordination. *Linguistic Inquiry* 21. 433–476.
- de Vries, Mark. 2005. Coordination and Syntactic Hierarchy. *Studia Linguistica* 59(1). 83–105.
- Dik, Simon. 1968. *Coordination: Its Implications for the Theory of General Linguistics*. Amsterdam: North-Holland.
- Downing, Angela i Phillip Locke. 2006. *English Grammar: A University Course*. 2. izd. Abingdon / New York: Routledge.
- Gil, David. 1991. Aristotle Goes to Arizona and Finds a Language without 'and'. U Zaefferer, Dietmar (ur.), *Semantic Universals and Universal Semantics*. 96–130. Berlin: Foris.
- Greenbaum, Sidney. 1996. *The Oxford English Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Huddleston, Rodney i Geoffrey K. Pullum. 2002. *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hudson, Richard A. 1988. Coordination and Grammatical Relations. *Journal of Linguistics* 24. 303–342.
- Haspelmath, Martin. 2004. Coordinating Constructions: An Overview. U Haspelmath, Martin (ur.), *Coordinating Constructions*. 3–39. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

- Haspelmath, Martin. 2007. Coordination. U Shopen, Timothy (ur.), *Language Typology and Syntactic Description*, 2. izd. 1–51. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kovačević, Miloš. 1998. *Sintaksa složene rečenice u srpskom jeziku*. Beograd: Raška škola.
- Lang, Ewald. 1984. *The Semantics of Coordination*. Prev. John Pheby. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Langacker, Ronald. 2008. *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Mayr, Clemens i Viola Schmitt. 2017. Asymmetric Coordination. U Everaert, Martin i Henk C. van Riemsdijk (ur.), *The Wiley Blackwell Companion to Syntax*. 2. izd. 1–32.
- Mithun, Marianne. 1988. The Grammaticalization of Coordination. U Haiman, John i Sandra A. Thompson (ur.), *Clause Combining in Grammar and Discourse*. 331–360. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Palašić, Nikolina. 2018. O granicama (i dodirima) koordinacije i subordinacije. U Palić, Ismail (ur.), *Sarajevski filološki susreti 4: Zbornik radova: Knj.* 1. 11–23. Sarajevo: Bosansko filološko društvo.
- Palić, Ismail. 2000. Sintaksa. U Jahić, Dževad, Senahid Halilović i Ismail Palić, *Gramatika bosanske jezika*. 325–476. Zenica: Dom štampa.
- Palić, Ismail. 2018. Kondicionalne kopulativne rečenice u bosanskoj jeziku. U Palić, Ismail (ur.), *Sarajevski filološki susreti 4: Zbornik radova: Knj.* 1. 90–104. Sarajevo: Bosansko filološko društvo.
- Payne, John R. 1985. Complex Phrases and Complex Sentences. U Shopen, Timothy (ur.), *Language Typology and Syntactic Description*, 2. tom: *Complex Constructions*. 3–41. Cambridge: Cambridge University Press.
- Piper, Predrag, Milivoj Alanović, Slobodan Pavlović, Ivana Antonić, Marina Nikolić, Dojčil Vojvodić, Ljudmila Popović, Sreto Tanasić i Biljana Marić. 2018. *Sintaksa složene rečenice u savremenom srpskom jeziku: U redakciji Predraga Pipera*. Novi Sad: Matica srpska.
- Pranjković, Ivo. 1979. Koordinacija u nekim poznatijim južnoslavenskim gramatikama. *Jezik* 27/1. 55–64.
- Pranjković, Ivo. 1984. *Koordinacija u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Schachter, Paul. 1977. Constraints on coordination. *Language* 53. 86–103.
- Silić, Josip i Ivo Pranjković. 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Stassen, Leon. 2000. AND-languages and WITH-languages. *Linguistic Typology* 4.1. 1–54.
- Stevanović, Mihailo. 1979. *Savremeni srpskohrvatski jezik II: Gramatički sistemi i književnojezička norma*. Beograd: Naučna knjiga.
- van Oirsouw, Robert. 1987. *The Syntax of Coordination*. London: Croom Helm.
- Williams, Edwin. 1978. Across-the-Board Rule Application. *Linguistic Inquiry* 9. 31–43.

COORDINATIONS WITH SECONDARY MARKERS

Based on the previous consideration of the units that can be considered as central secondary markers of coordination in the Bosnian language, it is concluded that these units are relatively numerous and frequent. They serve as secondary markers of coordination, primarily as reinforcers and/or explicators of the coordinate semantic relation. They are closely connected to coordinators and share with them a number of common features such as unlimited number of coordinates, non-constituency outside coordination, the tendency to belong to the right coordinate, etc. Moreover, some of the secondary markers are clearly more similar to the coordinators than others and represent border units to the coordinators (e.g., *samo, jedino, tek, međutim*, etc.). However, secondary markers have a number of features that differentiate them from coordinators, such as: the inability to connect all syntactic categories, the possibility of marking syntactically different units, the possibility of uneven marking of coordinates in polysyndetic coordination, the inability to appear in collective coordination, unfixed position in linear order of constituents, doubling or multiple repetitions, etc. There is a larger number of conjunctive and adversative secondary markers in the inventory than disjunctive ones, which is explained by the greater transparency of the disjunctive relation. The function of the secondary marker is very important when it comes in combination with a coordinator that prototypically does not signal the same semantic relation as the secondary marker (e.g., *a/ali + i; nego/već + i/ni; i/pa + ipak/opet...*). In this case, the coordinator shows the grammatical type of the relation, and the secondary marker refers to its semantic type, where the secondary marker may be obligatory. Correlative secondary markers (*ne samo, i, ni, niti, ne, ili*) also attract attention not only because they come in the first coordinate but also because they enter into a stronger interaction with the coordinators, thus making a clear non-prototype of this category. Finally, the use of secondary markers may be associated with various implications which are contained in coordinations, and they are therefore also significant pragmatic means.

Keywords: coordination, coordinates, coordinator, secondary marker of coordination correlation

Adresa autora:

Ismail Palić

Filozofski fakultet Sarajevo

BiH – 71 000 Sarajevo, Franje Račkog 1